

Pregledni članak UDK 274(045)

doi: [10.21464/fi38405](https://doi.org/10.21464/fi38405)

Primljeno: 7. 5. 2018.

Ivo DžinićSveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Borongajska cesta 83d, HR-10000 Zagreb
idezini@hrstud.hr

Reformacija i(li) revolucija: Erazmo Roterdamski i Martin Luther

Sažetak

Reformacija i revolucija spadaju u onu grupu pojmova koje, unatoč općeprihvaćenom značenjskom sadržaju, nije do kraja jednostavno odrediti niti ih promatrane u suodnosu jasno međusobno razlikovati. Polazeći od njihova općeprihvaćenog značenja radi se o dvije vrste pristupa obnovi nekog društvenog entiteta ili društvene danosti. Kod reformacije se radi o polaganom, strpljivom i dugoročnom načinu obnove koji unaprijed isključuje svaki oblik nasilja. Za razliku od takvog pristupa, pod revolucijom se najčešće podrazumijeva radikalni i nagao pristup društvenim promjenama koji za ostvarenje vlastitih ciljeva ne bira sredstva, a što može implicirati i samo nasilje. Međutim, unatoč tim općeprihvaćenim značenjima dvaju pojmova, činjenica je kako je granica među njima poprilično labava i propusna, u smislu da svaka reformacija kao proces obnove može sadržavati i revolucionarne elemente i obratno. U ovom se radu želi na primjeru dvojice velikana iz renesansnog razdoblja, Erazma Roterdamskog i Martina Luthera, paradigmatički prikazati tipična obilježja dvaju različitih pristupa društvenoj i, napose, crkvenoj obnovi. Bez obzira što u povijesno-filozofskom smislu postoje određene poteškoće s određenjima dvaju pojmova, u članku će se nastojati prikazati kako se kod Erazmova pristupa obnovi Crkve i društva više radi o reformaciji u pravom smislu te riječi, dok se kod Luthera više može govoriti o pristupu revolucionarnoga karaktera.

Ključne riječi

Erazmo Roterdamski, Martin Luther, reforma, reformacija, revolucija, Crkva

1. Uvodna pojašnjenja

Postoje pojmovi koji imaju neka svoja opća značenja i utoliko se čine uglavnom jasnima. Ipak, dubljom se refleksijom u pravcu pokušaja profilacije preciznijeg značenja i brušenja značenjskoga sadržaja, nerijetko otvaraju novi horizonti i nove mogućnosti interpretacije koji često vode do granice platonske aporičnosti prema kojoj ne može biti ni jasne odrednice dokle god postoji i najmanja mogućnost neke iznimke. Takvih, u svom značenjskom sadržaju vrlo kompleksnih pojmova postoji mnoštvo, a među njih zasigurno spadaju i pojmovi reformacije i revolucije, pogotovo kada ih se promatra u međusobnom suodnosu. U tom smislu, valja se složiti s tvrdnjom kako jedva da je bilo koji predmet ili tema tako kompleksna i zbunjujuća kao ona o odnosu između reformacije i revolucije.¹ Pokušaj njihovog preciznog i jasnog

1

Usp. Harry Quelch, »Reform and Revolution«, *The Social Democrat* 11 (1907) 6, str. 331–337. Dostupno na: <https://www.marxists.org/>

[archive/quelch/1907/06/reform-revolution.htm](https://www.marxists.org/archive/quelch/1907/06/reform-revolution.htm) (pristupljeno: 21. 11. 2017.).

razlikovanja moguće je samo kroz uvažavanje sveukupnoga razvoja oba pojma od samih početaka njihova nastanka do danas općeprihvaćenih značenja. Naime, i pod jednim i pod drugim pojmom podrazumijevaju se društveni procesi koji za cilj imaju nerijetko isto, odnosno određene promjene u nekom društvenom entitetu koje se smatraju nužnima, ali se o metodama postizanja toga cilja različito promišlja. Upravo je to platforma na temelju koje valja tražiti istinske kriterije za razlikovanje jednoga od drugog fenomena.

U ovom će se tekstu na primjeru dvojice velikih renesansnih ličnosti, koji su svojim znanstvenim diskursom i zauzetim djelovanjem bitno obilježili jedno razdoblje društvene i crkvene povijesti, Erazma Rotterdamskog (1466.–1536.) i Martina Luthera (1483.–1546.), nastojati ukazati na bitne elemente razlikovanja dva pojma u njihovom značenjskom sadržaju. Njihove zamisli i postupci u provedbi, izvan svake sumnje nužnih, reformi u društvu i Crkvi onoga vremena uvelike će poslužiti za približavanje jasnijem razlikovanju onoga što se može smatrati reformskim načinom promišljanja i djelovanja u pravom smislu te riječi od onoga što se može okarakterizirati više kao revolucionarnim postupanjem. Pritom, valja jasno istaknuti da će se u ovom tekstu pojmovi reforme, reformacije i revolucije koristiti isključivo u pogledu procesa obnove određenog društvenog subjekta ili entiteta, a ne u njihovom historizacijskom ni bilo kojem drugom smislu.²

2. Reformacija i revolucija kao načini društvenih promjena

2.1. Opća obilježja reformacije kao stvarnog procesa obnove

Opće značenje riječi reformacija (lat. *reformatio*: preobrazba, poboljšanje) odnosi se na svaki pokušaj obnove i usavršavanja nekog društvenog subjekta, polazeći od kritičkoga prosuđivanja postojeće situacije kako u pravcu njegovog utemeljujućeg i izvorno zamišljenog koncepta, tako i prilagođavanja novim društvenim okolnostima. Još je u antičko vrijeme jezični oblik *reformare* predočavao nužnost promjene postojećih iskrivljenih stanja i ponovne uspostave onih izvornih, a u srednjovjekovnoj će se jezičnoj upotrebi pod tim pojmom podrazumijevati povratak starim temeljima ili normama, pri čemu je pojam *reformatio* metaforički asociirao na pojam pročišćenja, radi čega se i naziv *reformator* počeo koristiti za obilježavanje protagonista ili nositelja ideja političkih promjena.³

Jedan strogo reformacijski proces prvenstveno se karakterizira dobronamjernim, odnosno koji i uz najžešće kritičke opaske i ukaze počiva na iskrenoj želji i uvjerenju u obnoviteljske potencijale te implicira osobnu zauzetost u pogledu konkretnih realizacijskih ciljeva, popraćenu spremnošću na dijalog i argumentirano uvažavanje na tragu približavanja eventualno suprotstavljenih mišljenja. Poradi takvog pristupa, u kojem se na platformi argumentirane kritike i otvorenog suočavanja s njom želi polagano i strpljivo razvijati svijest o nužnosti nekih promjena, a istovremeno pritom unaprijed isključiti svaka mogućnost jednostranih radikalnih poteza i pogotovo nasilnog postupanja, postaje jasno zašto se reformacija kao proces obnove najčešće smatra poželjnom i prihvatljivom.

Međutim, u kontekstu promišljanja o ostvarivanju željenih i nadasve učinkovitih reformskih ciljeva valja ukazati na neke okolnosti koje mogu izazvati značajne poteškoće. Jedan od glavnih problema može predstavljati složenost društvenoga subjekta ili entiteta kojeg treba podvrgnuti reformskom procesu. Ako se radi o nečemu velikom i rasprostranjenom, u sebi vrlo složenom društvenom subjektu i nečemu što već samo po sebi implicira širinu i raznolikost

mišljenja i stavova, onda će se, bez sumnje, u takvim okolnostima teže doći do konsenzusa oko željenih reformskih ciljeva. S druge će strane, upravo takvi, u sebi vrlo raznoliki i kompleksni društveni entiteti kroz nastojanje oko usuglašavanja zajedničkih stavova i konkretnih koraka u pogledu reformskih ciljeva očitovati visoku razinu zrelosti i autoreformske sposobnosti kako u pogledu kritičkog samopropitkivanja vjerodostojnosti izvorno zamišljenog koncepta postojanja, tako i u pogledu prilagođavanja novonastalim okolnostima poradi kojih je reformski proces i postao nužnim.

Daljnju poteškoću u realizaciji reformskih procesa može predstavljati nedovoljna spremnost ili volja za sagledavanje postojeće situacije i uvida nagomilanih problema ili nedosljednosti u odnosu na izvorno zamišljeni koncept društvenog subjekta koji treba reformirati. To može biti kako znakom nesposobnosti uočavanja nagomilanih poteškoća ili njihovog relativiziranja i prešutnoga odobravanja, tako i znakom otvorenog pristajanja uz postojeću situaciju, što se događa najčešće iz komotnosti. Većinom se to odnosi na odgovorne osobe koje iz bilo kojih od upravo navedenih razloga ne bivaju otvorene za reformske procese, dok kritična masa – a najčešće se radi, takoreći, o članovima u bazi – nastoji argumentirano i suvislo ukazati na svu (ne)ozbiljnost postojeće situacije. Najčešći je rezultat svega, kada je riječ o reformaciji kao procesu, odgoda nužnih reformskih koraka i daljnje strpljenje u očekivanju novih pokušaja te više ili manje rezignirano očekivanje prirodnog ili evolutivnog procesa priželjkivanih promjena. Moguća je i solucija izvjesnog širenja kritičke svijesti o nužnosti reformskih pothvata i eventualnog utjecaja na odgovorne osobe da ipak pristanu na suočavanje s elementima kritike te samim tim i na reformske korake, ili na odstupanje s mjesta dužnosti i njegovog prepuštanja sposobnijima za reformske procese. U svakom je slučaju očito kako svaki govor o reformaciji kao procesu podrazumijeva strpljivost, polaganost, razboritost i pogotovo nenasilnost po principu da je i najgori mir još uvijek bolji i od najpravednijeg rata. Svaki značajniji odmak od tako konceptualiziranog pristupa poželjnoj obnovi ili usavršavanju određenog društvenog subjekta prekoračio bi granice govora o isključivo reformacijskome pokušaju i prešao bi u ono što se općenito podrazumijeva pod pojmom revolucije.

2.2. Opća obilježja revolucije kao kontroverznog procesa obnove

Opća jezična i znanstvena uporaba pod revolucijom prepoznaje nespecificirani pojam nemira svih vrsta s ciljem promjene vlasti ili makar i pukog pokušaja u tom pravcu. Iako se u tom značenju prvi puta pojavio u 14. stoljeću u firentinskoj historiografiji,⁴ pojam je dugo vremena egzistirao s izrazito nejasnim

2

Pojam reformacije je početkom 18. stoljeća doživio svoju historizaciju, odnosno počeo se promatrati kao povijesna epoha, u kojoj je – u protestantskoj perspektivi – kršćanska religija bila pročišćena od nagomilanih zabluda i zloporaba. Usp. »Reform«, Joachim Ritter, Karlfried Gründer (ur.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, sv. 8, Schwabe Verlag, Basel 1992., stupac 409–410. Pojam je revolucije svoje specificirano značenje i također svojevrsnu historizaciju zadobio uslijed događaja Francuske revolucije 1789. godine.

3

Usp. »Reform«, stupac 409.

4

Kontekst je bio progon patricija Medici koji se obilježio kao »rivoluzione dello stato«, a njihov povratak 1512. godine kao »la causa della presente rivoluzione«. Machiavelli govori oko 1513. godine općenito o događajima ovih godina kao »tante rivoluzioni«, ali inače ne upotrebljava taj pojam, a Benedetto Varchi obilježava novi progon Medicia 1527., koji nije dugo trajao, kao revoluciju petka (»Rivoluzione di Venerdì«). Međutim, ova sasvim pojedinačna upotreba riječi nije ujedno oblikovala i pojam revolucije koji bi bio prihvaćen za obilježavanje sličnih fenomena. Usp. »Revolution«, u: J. Ritter, K. Gründer (ur.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, sv. 8, stupac 959.

spektrom značenja, da bi tek 1789. godine dobio uglavnom još i danas prevladavajući način uporabe. Naime, francuski su se filozofi za procese reforme sve više služili pojmom revolucije koji je još od 1770-ih dobivao na važnosti, a što je u konačnici dovelo i do semantičke zamjene. Revolucija je tako, s jedne strane, obilježavala pojam prema budućnosti otvorenoga gibanja te željenu i zahtijevanu obnovu i preporod društva, a s druge strane, također i obilježje za političko-društvene promjene i zastrašujući prevrat u smislu državnog udara. Na taj je način model reforme kao revolucije polagano dobivao obilježja radikalnog prekida s tradicijama vladanja, čime se ujedno izoštravao i problem same primjene sile.⁵

Upravo su takve povijesne i semantičke promjene pojma revolucije snažno utjecale na sve učestalije razlikovanje od pojmova reforme i reformacije, odnosno kao alternative ili suprotnosti tim pojmovima. Uz pojam se revolucije sve više povezuju nagle, nerijetko i nasilne društvene transformacije, što implicira i rušenje temelja postojećega društvenog poretka. Revoluciji rijetko prethode pokušaji dijaloga i rasprava, odnosno pronalaska rješenja na miran način, pogotovo ako se na bilo koji način pretpostavlja da bi takvi pokušaji unaprijed mogli biti osuđeni na propast. Radi se o čvrstim i jasnim odlukama dolaska do nužnih i neodgodivih promjena pod svaku cijenu, ne birajući sredstva i vodeći se isključivo ciljem kojemu se teži. Utoliko revolucionarno djelovanje može djelovati i zasljepujuće, odnosno može onesposobiti za šire razmatranje nastalih poteškoća koje je neupitno potrebno rješavati, isključujući pritom mnoge nerijetko i korisne čimbenike u pravcu željenih promjena.

Naravno da i takvo vrlo općenito prihvatanje sadržajnog značenja pojma revolucije nije bez poteškoća. Kao takva ona se ne mora uvijek odnositi na nedovoljnu promišljenost niti isključenost pokušaja ozbiljnog dijaloga i rasprava s najodgovornijima u pogledu rješavanja problema oko nužnih promjena. Međutim, prema revolucionarnom razumijevanju, strpljivost i tolerancija vjerojatno moraju imati svoje granice te ukoliko ne vode nikamo i pogotovo ukoliko ih netko iskorištava ili izigrava, utoliko revolucija biva dodatno ohrabrena i potencirana u smjeru postizanja zacrtanih ciljeva.⁶ Na temelju toga, očito je kako je pitanje granice potrebe toleriranja i strpljivosti zapravo jedno od temeljnih pitanja u pokušaju jasnog razgraničenja između procesa reformacije i revolucije. Ako se obično uz reformaciju, kako je već spomenuto, usko povezuje strpljivost i dugotrajnost u postizanju zacrtanih ciljeva obnove ili promjene, onda bi revolucija kao proces označavala kraće prijeđeni put s obzirom na tu istu strpljivost i trajnost.

Međutim, promišljajući dalje, moguće je ustvrditi da ni reformacija kao proces ne mora nužno pretpostavljati nekakav dugotrajan i strpljiv proces, niti revolucija mora uvijek predstavljati ubrzani i radikalni društveni preokret. Tako iz svega proizlazi kako su membrane između ova dva fenomena poprilično propusne, odnosno kako nije jednostavno jasno povući granicu između reformacije i revolucije kao dva načina transformacije određene društvene zbilje. Tu se sada, uz već spomenute najodgovornije i njihovu mogućnost provođenja društvenih promjena, očituje još jedan značajan čimbenik koji utječe na kvalificiranje govora o reformaciji ili revoluciji, a to su glavni protagonisti ili nositelji ideje promjena. Slijedom misli postaje jasno da način na koji ovi postupaju ne ovisi samo o kontekstu nastalih problema i okolnosti traženih promjena, nego i o samoj njihovoj naravi ili karakternim osobinama te će se, opet prema nekom općeprihvaćenom značenju, govoriti o reformatima ili revolucionarima. I dok će prvi uglavnom zastupati stajalište o nužnosti društvene transformacije na temelju mirnog političkog djelovanja, dotle će

drugi takav pristup smatrati besmislenim i uzaludnim pokušajima promjene nečega što je moguće promijeniti samo na revolucionaran način. Zaključno se u ovom dijelu može reći kako reformacija i revolucija konvergiraju u pogledu ciljane društvene obnove, dok se sami načini pristupa tom cilju baziraju na različitim stavovima jednih i drugih.⁷ Zajednički temelj za oba fenomena jest i pravi trenutak i ispunjenost uvjeta za djelovanje u pravcu obnove ili promjene postojećega stanja prema boljemu.

3. Paradigmatski prikaz reformacijskog i revolucijskog djelovanja – Erazmo i Luther

3.1. Reformacija u crkveno-teološkom kontekstu

Iako se pojam obnove kao procesa u crkveno-teološkom kontekstu susreće već u novozavjetnim tekstovima,⁸ na temelju čega će se kasnije kod crkvenih otaca razviti misao o određenju čovjeka u skladu s Božjim stvorenjem koje je usmjereno prema promjeni na bolje, tek je u kasnom srednjovjekovnom razdoblju, uslijed rastuće institucionalizacije i juridicije Crkve, sve prisutnija misao o njezinoj iskvarenosti i potrebi obnove. Vrhunac se razvoja te svijesti dogodio početkom 16. stoljeća nastupom Martina Luthera i pribijanjem famoznih 95 teza protiv oprosta i indulgencija u Katoličkoj Crkvi na vrata crkve u Witembergu. Lutherovo razumijevanje nužnosti reforma u Crkvi ondašnjega vremena pretpostavljalo je uvažavanje čistoga evanđelja kao jedinoga opravdanja crkvene obnove ili reformacije, koja se shvaćala kao poboljšanje kršćanskog života a ne promjena svijeta, kako su si to predložili neki Luthe- rovi suvremenici i pristaše.⁹ To je najvjerojatnije i razlog zašto je sama riječ reformacija kod mnogih pobornika promjena u Crkvi ondašnjega vremena razmjerno rijetka i izbjegavana, čak i od strane samoga Erazma. Koncem 16. stoljeća Lutherovi su pristaše i svi oni koji su prihvatili augsburšku vjeroispovijest iz 1555. prisvojili naziv reformirana Crkva na temelju carskoga zakona

⁵ Usp. pojam »Reform«, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, sv. 8, stupac 410–411.

⁶ Za ilustraciju se ovdje može navesti primjer kolumbijskog kontroverznog katoličkog svećenika Camila Torresa, koji je u specifičnim društvenim okolnostima pokušao ponajprije djelovati reformatorski, u pogledu nadvladavanja društvenih nepravdi između malobrojnog bogatog i većinski osiromašenoga puka. Pokušavajući prvotno primijeniti teologiju nenasilja na tragu službenoga stajališta Crkve i započinjući agrarnu reformu i reformu u nekim industrijskim pogonima, ubrzo je uvidio da se tim putem neće moći ništa napraviti, iz razloga što vlastodršci na takve postupne promjene nisu gledali s odobravanjem. Stoga je reformacija kao proces ubrzo dovedena u pitanje, a Torres je počeo vjerovati da se tek revolucijom može nešto postići. O svemu više na: »Camilo Torres: Priester, Partisan und Friedensbote?«, *Feinschwarz* (15. 2. 2016.). Dostupno na: <http://www.feinschwarz.net/camilo-torres-priester-partisan-friedensbote/> (pristupljeno: 27. 4. 2018.)

⁷ Usp. H. Quelch, »Reform and Revolution«, str. 331–337.

⁸ U tom se kontekstu kao posebno značajno mjesto navodi Pavlove riječi: »Ne suobličujte se ovomu svijetu, nego se preobrazujte obnavljanjem svoje pameti da mognete razabirati što je volja Božja, što li je dobro, Bogu milo, savršeno.« (Rim, 12,2)

⁹ Ovdje napose valja ukazati na Thomasa Müntzera, njemačkog teologa i agitatora seljačkoga ustanka u Njemačkoj 1524. godine (1489.–1525.) koji je, inspiriran Lutherovim ustankom protiv svih crkvenih malverzacija i samoga papinstva, smatrao kako pokušaj promjene postojećega stanja s crkvenoga treba na revolucionaran način proširiti i na društveno područje, radi čega se je i sam Luther ubrzo distancirao od njega.

¹⁰ Usp. »Reformation«, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, stupac 416–418.

o obnovi i poznate formulacije *čija vlast, njegova je i religija*, a što je impliciralo i obnovu ili reformaciju te religije. Početkom 17. stoljeća javlja se prva definicija reformacije kao čišćenja ogriješene Crkve od njezinih pogrešaka u pravcu dužne savršenosti i povratka izvornom obliku, a nakon što se nedugo iza toga pojavio i termin *historia Reformationis* ustalila se uporaba pojma i za obilježavanje jedne cijele epohe.¹⁰

Početkom 18. st. postalo se svjesnim da je u 16. st. kroz reformaciju nastala velika promjena mnogih stvari, kroz čiju se nezaustavljivost sada i taj pojam odlučujuće proširio na sadržaj trajnog usavršavanja. Sredinom 20. stoljeća pojavila se formula *ecclesia semper reformanda*, koju je veliki protestantski teolog Karl Barth promovirao, ali joj se s katoličke strane veći značaj pridodao tek kada je 1959. godine katolički teolog Hans Küng opisao Crkvu kao (*ecclesia*) *semper reformanda*, čime je taj izričaj postao određujućim za suvremenu crkveno-teološku misao.¹¹

3.2. *Erazmova i Lutherova vizija crkvene obnove*

U daljnjem tekstu se, na primjeru zasigurno najvećih protagonista crkvene obnove iz renesansnog razdoblja, želi paradigmatki ukazati na elemente tipično reformacijskoga i tipično revolucionarnog djelovanja, kao i na to koliko karakterne osobine nositelja ideje obnove utječu na odabir jednoga ili drugoga pristupa. Kako je već spomenuto, riječ je o Erazmu Roterdamskom, nizozemskom humanistu, teologu, filologu i misliocu, kao paradigmatkom liku strogo reformatorskoga djelovanja, te o Martinu Lutheru, njemačkom teologu i začetniku povijesne protestantske reformacije, kao paradigmatkom liku djelovanja s revolucionarnim obilježjem.

Iako se ovakva klasifikacija dvojice velikana nerijetko predstavlja kao svojevrsni klišej koji nije moguće u potpunosti argumentirano utemeljiti, ipak se Erazma često karakterizira kao istinskog reformatora u strogom smislu te riječi zbog specifičnosti pristupa problemima izopačenosti Crkve i društva onoga vremena, preferirajući polagane i evolutivne promjene kako bi se sačuvalo jedinstvo Crkve i očuvao mir u europskom društvu. Njemu nasuprot se najčešće uzima lik Martina Luthera, kojega se opet poradi njegova viđenja i pristupa nužnim promjenama u Crkvi nerijetko karakterizira kao revolucionara i čovjeka koji je u najvećoj mjeri pridonio podjeli kako u Crkvi tako i u europskom društvu gotovo do najmlađih vremena.

Jesu li takve karakterizacije utemeljene u zbilji i je li Erazmo doista bio istinski reformator i posrednik, a Luther sa svojim nastupom više revolucionar i raskolnik, vrlo je složeno pitanje oko kojega su i mišljenja podijeljena. Zagovornici opravdanosti Lutherova pristupa procesu reformacije uglavnom se protive stavu da se pritom radilo o nekakvom obliku revolucionarnog djelovanja, pripisujući to iskrivljenim predodžbama i samoj neartikuliranosti pojmova reformacije i revolucije. I doista, poput mnogih drugih u povijesti Luther možda i nije htio biti revolucionarom niti djelovati na taj način, nego reformatorski i adekvatno okolnostima koje su poticale na promjene. Međutim, sasvim je opravdano pitanje nije li njegovo djelovanje istovremeno bilo i revolucionarno. Prema nekima se izvan svake sumnje i barem na indirektan način ono može i tako okarakterizirati, pogotovo u pogledu svega što se je uslijed reformacije pojavilo ili je njome bilo nadahnuto, primjerice njemački seljački rat (1524.–1525.).¹² Osim toga, činjenica je da je Lutherov potez potpalio iskrnu koja se ubrzano proširila diljem Europe i potaknula velike vjerske ratove i krvoprolića. Stoga je sasvim opravdano promišljati o povijesnoj reformaciji kao stvarnoj revoluciji, tim više što takva karakterizacija uopće ne

utječe na bit stvari. Upravo primjer povijesne reformacije možda i ponajbolje svjedoči o već spomenutoj propusnosti granice između fenomena reformacije i revolucije.

3.3. *Jednakost u dijagnozi i različitost u postupanju*

Tvrđnja prema kojoj su i Luther i Erazmo, poput mnogih drugih povijesnih ličnosti onoga vremena, bili začetnicima velikih povijesnih gibanja u velikoj mjeri počiva i na činjenici da su za nužne promjene u Crkvi i društvu bila naprosto sazrela vremena, jasan *kairos* za reforme. Obojica su to uvidjela, iako su i prije njih postojale značajne ličnosti koje su također na to upućivale,¹³ ali ova dvojica velikana odigrala su značajnu ulogu u svojem vremenu.

Kao i Luther, Erazmo je živio u vremenima velikih geografskih, tehničkih i svjetonazorskih prijeloma. Korespondirao je s brojnim istaknutim ličnostima i misliocima svojega vremena poput Thomasa Morusa, a njegovao je veze i sa značajnijim pristašama reformacije, između ostalih i sa samim Martinom Lutherom iako se nikada nisu susreli. U svojoj su kritici prema Crkvi i njezinoj izopačenosti kao i svijesti o potrebi njezine obnove bili vrlo bliski jedan drugome. Ono što ih je u temelju razlikovalo nije bilo sadržajne, nego metodološke naravi. Razlikovali su se u postupanju jer dok je Luther zastupao čvrstu liniju protiv papinstva onoga vremena, Erazmo se zauzeo za unutarnje reforme iz uvjerenja kako se puno više može postići polaganim i strpljivim negoli naglim i nasilnim postupanjem. I sam je žestoko kritizirao brojne zloupotrebe i malverzacije u Crkvi, ali je istovremeno odbacivao svako nasilno zadiranje u postojeći crkveni poredak. Kada je uvidio kako se njegovo viđenje crkvene reforme u mnogočemu razlikuje od Lutherove, u potpunosti se ogradio od njega.

Erazmo je želio evolutivnu mijenu i u tom je smislu bio i prilagodljiv, dok Luther nije htio činiti nikakve ustupke i nije znao posredovati. Potonji je pripadao onoj skupini ljudi za koje je cilj značio sve a put prema njemu ništa te je posvuda naslućivao neprijatelje, a u umijeću popuštanja uviđao samo slabosti. Kao mistik ali i realist Luther je bio čovjek radikalnih poteza, dok je Erazmo naprotiv ostao odlučnim univerzalistom koji je put prema nacionalnim Crkvama striktno odbijao.¹⁴ Erazmo je kao plodove istinske reforme

¹¹

Usp. *ibid.*, stupac 420–421.

¹²

Usp. Hans Lutz, »Reformation und Revolution. Luther und das öffentliche Leben. Zur 450 jährigen Wiederkehr der Reformation«, *Gewerkschaftliche Monatshefte* 18 (1967) 10, str. 586–593, str. 586. Dostupno na: <http://library.fes.de/gmh/main/pdf-files/gmh/1967/1967-10-a-586.pdf> (pristupljeno: 20. 3. 2018.).

¹³

Osim samih dionika reformacije, neposredno pred i za vrijeme epohe koja se povijesno tako obilježava, bilo je i drugih osobnosti koje su ukazivali na potrebu reforme Crkve. Jedan od njih je engleski (oksfordski) teolog John Wyclif (1330.–1384.), kojeg u povijest Crkve zovu i »zvijezdom danicom reformacije«. Sa shvaćanjem Biblije kao jedinim pravim autoritetom, Wyclif se pokazao pretečom re-

formacije. Drugi reformator, koji je bio pod snažnim utjecajem četrdesetak godina starijeg Wycliffa, bio je Jan Huss (1370.–1415.). On nije bio ni razbojnik ni ustanik, nego učen čovjek. Kao takav bio je jedna od najvažnijih figura u predreformacijsko vrijeme i direktni pripravitelj puta Martinu Lutheru koji je stoljeće kasnije puno od njega preuzeo. Još jedan pripravitelj reformacije bio je i Francuz Petrus Valdes (umro prije 1218.), trgovac i propovjednik, koji je utemeljio jedan od najpoznatijih heretičnih pokreta u srednjem vijeku, koji se do danas održao, a to su valdenzi ili siromasi iz Lyona. Dostupno na: <https://www.evangelisch.de/serien/140694/09-12-2016/die-wichtigsten-reformatoren> (pristupljeno: 24. 11. 2017.).

¹⁴

Usp. Thomas Schmid, »Warum Europa mehr Erasmus, weniger Luther wagen sollte«, *Welt* (3. 11. 2016.). Dostupno na: <https://www.>

želio Crkvu čiji će članovi biti zreli i razboriti kršćani, htio je da pojedinci i pojedine zajednice dobiju snažnije mjesto u okviru Crkve i njezinih autoriteta, ali i da sve to skupa bude dosegnuto na polagan i miran način. Smatrao je da od herojskog loma ili prekida, doduše, može proizaći snažna fascinacija, ali isto tako i da takav lom može donijeti zlo i nesreću te iza sebe ostaviti pustoš. Crkvi u Rimu postaviti neku novu nasuprot za Erazma ni u kojem trenutku nije bilo prihvatljivo, nego je pod svaku cijenu htio zadržati jedinstvo kršćanstva, a samim tim i jedinstvo Europe. Nadao se je da za sve Europljane postoji zajednički put iz Srednjeg vijeka u novu epohu otkrića, izuma i razuma, pa je cjelokupno njegovo djelovanje prožeto nadom u dolazak novog doba ljubavi i mira. Međutim, došlo je do crkvenoga raskola i do niza vjerskih ratova koji su svojom brutalnošću kroz duži vremenski period »drмали« kako Njemačkom tako i cijelom Europom.

3.4. *Tragedija s dugotrajnim posljedicama*

Erazmo je istinski mrzio svaki oblik fanatizma, bilo na religioznom, nacionalnom ili svjetonazorskom području, smatrajući ga čimbenikom razaranja svakog dijaloga. Bio je uvjeren da se svi problemi mogu riješiti putem razgovora i međusobnog razumijevanja te je s nepovjerenjem gledao na sve koji stvari promatraju jednostrano i bez širine. S gnušanjem je i kao nijekanje i napad na božansku mnogostrukost svijeta odbacivao svaki govor o istini kao o vlastitoj Božjoj objavi, bez obzira dolazilo to s propovjedaonice ili s učiteljske katedre. Za Erazma apsolutna i jedino vrijedeća istina ne postoji ni u teološkom ni u filozofskom području.¹⁵ Ona je uvijek višeznačna, pa je to bilo razlogom da osobno više naginje sumnji, ali i da se u takvim situacijama rado podvrgava riječima Svetoga pisma i tradiciji Crkve.¹⁶ Osim što je mrzio isključivi pristup istini, Erazmu je isto tako bio odbojan i svaki oblik propagande i agitacije za nju jer je bio uvjeren kako istina najviše svjedoči sama po sebi.¹⁷

Polazeći od kompleksnosti istine i širine razumijevanja stvari, Erazmo je pokušao Crkvu obnoviti postulatima zdravog razuma koji počiva na strpljenju, razumijevanju i odanosti. Stoga ga je kao širokournog i produhovljenog čovjeka ispravno smatrati istinskim reformatorom. Kao čovjek praktičar i od akcije, strastveni zagovornik promjena u Crkvi, Luther se sa svojim postupcima predstavio više revolucionarom negoli reformatorom, pogotovo u usporedbi s Erazmom. U njemu je očito prevladavalo nešto separatističkoga i antirinskoga, anti-europskoga, kolerično-grubijanskoga i robusnoga.¹⁸

Kada je Luther objavio svoje teze protiv oprosta 1517. godine bio je to završetak jednog blagog i umjerenog, ali istovremeno i bez sumnje uspješnoga načina postizanja crkvene obnove, kao i početak jednog fanatičnoga i jednostranog pristupa tom procesu. Kako je već spomenuto, oba su se ta načina usmjerili prema istome, odnosno borbi protiv krivoga, mehaničkoga, izvanjskoga i juridičkoga razumijevanja vjere i pobožnosti, ali su metode u postizanju toga cilja bile dijametralno suprotne. Zasigurno je upravo takav povijesni ishod doista nužnih reformi utjecao na to da su se dvije strane na neki način »zacementirale« pa je sasvim opravdano kritički promišljati kako o doprinosu povijesne reformacije takvoj situaciji u pogledu žestine njezina nastupa tako i o doprinosu same Crkve u pogledu njezine nespremnosti ili nedovoljne spremnosti za nužne reforme. Umjesto u kontekstu dotadašnjeg uglavnom uspješnog načina crkvene i društvene obnove, Erazma se sa svim njegovim pozitivnim nastojanjima ubrzo počelo promatrati kao glavnoga krivca novonastale situacije razjedinjenja, čime je onda propala i njegova vizija obnovljene Crkve kao kohezivne snage čitavog europskoga društva. Da je Luther

nastupio drugačije i s više erazmovske strpljivosti i razboritosti, a budući da crkvena obnova više nije bila upitna i da bi se zasigurno ostvarila, sačuvalo bi se i jedinstvo koje se i danas još uvijek čini teško dostižnim.

4. Zaključne riječi

Erazmo je cjelokupnim svojim djelovanjem utemeljio reformsku kritiku Crkve i na taj način značajno pridonio nastanku povijesne reformacije. Poznata je njegova tvrdnja kako je upravo on polegao jaje koje je Luther razbio, kao i izražajno još snažnija karakterizacija cijele povijesne reformacije da gdje je Erazmo oprezno otvorio vrata Luther je žestoko provalio.

Kako je već spomenuto, Erazmo i Luther bili su jednaki u zahtjevima za reformom Crkve, a ono što ih razlikuje jest način njezina provođenja. Bez sumnje su obojica postavili istu dijagnozu stanja u kojem se Crkva našla, odnosno opasnost unutarnjeg propadanja poradi puke izvanjske pobožnosti. Ali dok je Erazmo predlagao polagan i postupan proces katarze snagom razumske kritike, Luther je povukao radikalniji rez. Erazmu je takav način zahtjeva za promjenama bio sasvim stran te po svojoj naravi nije mogao pristati uz razdor općenito i posebno u stvarima vjere, iako je uviđao da poradi koristi za religiju puno toga u Crkvi treba mijenjati. Erazmo je čak i ukazivao na opasnosti Lutherova načina reforme, predmnijevajući strašnu zbrku u svijetu. Međutim Luther po svojem karakteru nije bio pacifist, nego je do kraja zadržao tipično njemačku spremnost za afirmaciju tragične sudbine,¹⁹ jasno izražavajući vlastito raspoloženje da primi na sebe i na svoju savjest čak i krv koja će eventualno poteći i koja je, nažalost, i potekla i dugo vremena nije prestajala.

welt.de/kultur/article159223711/Warum-Europa-mehr-Erasmus-weniger-Luther-wagen-sollte.html (pristupljeno 6. 3. 2018.).

15

U današnjem pluralističkom svijetu, u kojem se nerijetko nastoji drugima nametati neke »istine« bez slobode kritičkoga propitkivanja i promišljanja, kao i neke vrijednosne stavove kao one koje se mora prihvatiti, ovakav Erazmov stav je i više nego izazovan i očituje pravu narav humanizma.

16

U svojem poznatom djelu *De libero arbitrio* (*O slobodnoj volji*), Erazmo ističe kako u Svetom pismu, kada je riječ o slobodnoj volji, nema jednoznačnih shvaćanja. Stoga je zauzeo stav da je upravo radi toga preuzetno u potpunosti negirati slobodu ljudske volje, kao što je to činio Luther. Međutim, opet primjerenom svojoj naravi, on Luthera ni ovdje nikako ne proziva da je potpuno u krivu, nego se samo ograda od tvrdnji da čovjekova dobra djela pred Bogom nemaju baš nikakvu vrijednost. Diskusija o ljudskoj slobodnoj volji jedna je od onih koje se, prema Erazmu, ne treba prenaplaćavati jer ni jedna takva kompleksna tema nije vrijedna izazivanja sukoba. Usp. Erasmus von Rotterdam, *De libero arbitrio διατριβή sive collatio* (*Gespräch oder Unterredung über den freien Willen*), u: *Ausgewählte Schriften*, sv. 4, WBG, Darmstadt 1995., str. 5, 11, 25, 191, 193.

17

Austrijski književnik i Erazmov biograf Stefan Zweig ističe kako Erazmo nije iz puke zavisti s nepovjerenjem gledao na Lutherovo viđenje reformi u Crkvi, kako su ga njegovi protivnici često okrivljavali, nego iz iskrenog osjećaja odgovornosti i straha. Potonji se, pak, odnosio kako na strah od podjela u Crkvi, tako i od potajnog predosjećaja kako njegov uzvišeni duhovni svijet *bonae literae*, znanosti i humanosti, neće moći izdržati pred tako žestokim naletom kao što je bio Lutherov. Usp. Stefan Zweig, *Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam*, Anaconda Verlag, Köln 2016., str. 120.

18

Tako je Thomas Mann opisao svojeg sunarodnjaka Martina Luthera u poznatom govoru iz 1945. godine u kongresnoj knjižnici u Washingtonu pod nazivom »Deutschland und die Deutschen«. Ovdje valja napomenuti kako je upravo Mann Luthera okarakterizirao, između ostaloga, kao njemačkog velikana i konzervativnog revolucionara. Cijeli govor dostupan na: <https://www.scribd.com/doc/51545362/Thomas-Mann-Deutschland-und-die-Deutschen> (pristupljeno: 20. 3. 2018.).

19

To je još jedna karakterizacija Thomasa Manna svojeg sunarodnjaka u gore već spomenutom govoru.

Je li Erazmov pristup nužnosti reforme u Crkvi bio ispravniji, nije jednostavno prosuditi. Iz današnjeg kuta gledanja vjerojatno jest jer se radilo o razboritijem i strpljivijem načinu, nošenom uvjerenjem u mogućnost unutar-crkvene promjene. Međutim, i takav pristup ne mora nužno uvijek biti ispravniji. Možda u ovom kontekstu najviše odgovara tvrdnja kako tragedija ne predstavlja sukob između onoga koji je u pravu i onoga koji je u krivu, nego između dvojice koji su u pravu.²⁰ U svakom slučaju, Erazmov lik i djelo i danas predstavlja veliki izazov, kako za Katoličku tako i za Crkve protestantske provenijencije jer, s obzirom na crkveni raskol, šteta je što nije prevladalo njegovo viđenje reformi u Crkvi, a s obzirom na ondašnju tvrdokornost i očito nedovoljnu spremnost Crkve za *semper reformanda* valjda je bio nužan drugačiji način obnove, odnosno onakav kojeg se slobodno može okarakterizirati revolucionarnim. Dvije strane koje su proizašle iz rascijepa ubrzo su zacementirale vlastite pozicije, što je nagovijestila i reakcija Crkve na pojavu protestantizma sa svojom protureformacijom i željom za novim usponom rimokatoličkog crkvenoga bića. Stoga se zaključno može reći kako Erazmo Rotterdamski i za jedne i za druge do danas može predstavljati svijetli lik nužnosti samopropitkivanja, kao i platforma mogućeg približavanja prema ponovnoj uspostavi crkvenoga jedinstva.

Ivo Džinić

Reformation und/oder Revolution: Erasmus von Rotterdam und Martin Luther

Zusammenfassung

Reformation und Revolution gehören zu der Gruppe von Begriffen, die trotz ihrer allgemeinen Bedeutung gar nicht ganz einfach zu bestimmen und voneinander deutlich zu unterscheiden sind. Gemäß der allgemein anerkannten Bedeutung sind dabei zwei Ansätze zur Wiederherstellung irgendeiner sozialen Organisation oder Realität zu verstehen. Bei der Reformation geht es um eine Art der langsamen, geduldigen und langfristigen Erneuerung, wobei jede Form von Gewalt ausgeschlossen ist. Im Gegensatz zu diesem Ansatz wird unter der Revolution am häufigsten ein radikaler und plötzlicher Zugang zu sozialen Veränderungen verstanden, die um jeden Preis versuchen, eigene Ziele zu erreichen, was auch mögliche Gewalt impliziert. Doch trotz dieser allgemein akzeptierten Bedeutungen der beiden Begriffe ist es eine Tatsache, dass die Grenze zwischen ihnen ziemlich locker und durchlässig ist, in dem Sinne, dass jede Reformation als Wiederaufbauprozess die revolutionären Elemente umfassen kann und umgekehrt. Man möchte in diesem Artikel auf dem Beispiel von zwei großen Persönlichkeiten aus der Zeit der Renaissance, Erasmus von Rotterdam und Martin Luther, die typischen Merkmale zweier verschiedener Ansätze zu sozialen und besonders kirchlichen Erneuerung paradigmatisch zeigen. Auch wenn es im historischen und philosophischen Sinne ein Problem mit den Bestimmungen beider Konzepte gibt, versucht man in dem Artikel zu zeigen, dass es beim Erasmus' Konzept der Kirchen- und Gesellschaftserneuerung um die Reformation im wahrsten Sinne des Wortes geht, während beim Luthers Konzept vieles von den Eigenschaften der Revolution vorkommt.

Schlüsselwörter

Erasmus von Rotterdam, Martin Luther, Reform, Reformation, Revolution, Kirche

20

Johan Huizinga, *Erasmus und Luther. Europäischer Humanismus und Reformation*, To-pos, Kevelaer 2016., str. 233.